

Az Ómagyar Mária-siralom néhány szavának magyarázatáról*

Sepedyk. Nemrég írtam az ÓMS. *sepedyk* szaváról, amely, mint ismeretes, a vers elején fordul elő: „Volek fyrolm thudothlon fy | rolmol fepedyk. buol ozuk | epedek ···”. Azt a véleményt fejtettem ki, hogy a *sepedyk* leginkább a R. *sebhed* ’sebesül; kínzó fájdalmat érez’ igénk (l. pl. NySz.; CzF.) *sebhede* (= ÓMS.: *sepedyk*) ’sebesülök, kínzó fájdalmat érzek, gyötrődöm’ alakja lehet (A. Molnár 2002a; 2002b: 465–6). Ez az értelmezés közel áll az ÓMS. „mintájának-megfelelőjének” tekinthető „Planctus ante nescia...” kezdetű költemény, szekvencia vonatkozó szövegrészletéhez: „Planctus ante nescia, | planctu lassor anxia, | crucior dolore”; magyarul: „Siralomnak azelőtt nem-tudója, | Siralomtól gyötrődve epedek, | Kínzatom fájdalomtól” (l. Mészöly 1956: 114–5; Vizkelety 1986: 18, 21). S az ÓMS.-ba, a hasonló szövegekbe és az egyházi hagyományba szintén beleillik. A kereszt alatt a Fájdalmas Anya, a Mater Dolorosa szívét, amint Simeon is megjövendölte, a fájdalom töre, kardja járja át (vö. Luk. 2/35; ill. ÓMS.: *en iunhum buol* [’kíntól, gyötrelemtől, bánattól’] *farad* [’gyötrődik, szenved’; l. pl. LázK. 155; KrizaK. 11 – erről az értelmezésről másutt írok]; *buthuruth*). Később pedig a Planctus [6/b] verszakában Mária így kesereg: „Gemitus, suspiria | lacrimaeque foris, | vulneris indicia | sunt interioris.”; magyar fordításban: „Az én siralmam, fohászzkodásom | és könnyeim kívül (láthatóan) | az én belső | *sebemnek* jelei” (Vizkelety 1986: 19, 22; vö. még Mészöly 1956: 116–7).

Természetesen, nem hallgatható el, hogy a *sepedyk* szóban nincs ott a *h*, ami az előtte álló *b*-t *p*-vé zöngétleníthette. Ez valóban problematikus pontja az említett elgondolásnak. Egyrészt azonban föltehető, hogy a leíró a *h*-t véletlenül felejtette ki, vagy e gyenge hangot énekléskor, diktáláskor nem hallotta, illetve, ha például német volt, a magyar *ph*-t saját anyanyelvének aspirált *p* hangjával azonosította. Másrészt a Mészöly által a régi szövegek kutatásakor hangsúlyozott stílustörténeti módszer, a hasonló kifejezések használata a korabeli és egyházi szövegekben szerintem ugyancsak inkább a *sebhed* ’sebesül, kínzó fájdalmat érez’ ige mellett szól. Martinkó (1988: 100–1) nyomán még egy olyan korai német szekvenciát is idéztem, amelyben Szűz Mária ekképp kesereg fiának: „wath duch mir me dat leuín. | Sint du mich | müz so sere virgeuín”; magyarul: „mit is számít nekem még az élet. | Amióta oly *sebezve* hagytál el engem” (A. Molnár 2002b: 466).

Megjegyzem, hogy D. Bartha Katalin (1958: 63) ugyancsak kitér a *sebhed*-ben is meglévő *-hod*, *-höd*, *-hüd*, *-hed(ik)* denominális verbumképzőre, az ezzel alkotott igék jelentése, mint írja: ’valamilyenné lesz, válik’. A *sebhed*-et ugyan nem említi, de a hasonló, műveltető *-het* képzős igék között hoz egy példát a *sebhet* ’sebesít’-re: JókK. 50: „Kyuel nehezen *zephhetyk* ystennek zolgaya”: „qua graviter vulnerat servos dei”. A *sebhed*-re és a gyakoribb *sebhet*-re, illetve származékaikra mind konkrét, mind elvont jelentésben a hivatkozott cikkeimben említetténel még több példát is idézhetünk (l. NySz. *sebhészik*, *mögsebhészik* al. is). Például: DebrK. 532: „ezen ew zýwenek banathýanak mýatta *meg sephewek* es megh keseredek”; PeerK. 176–7: „O wram iesus cristus ýmadlak tegedeth az kerestfan *sebhethed*” [= *sebhethed*, vö. uo. 176: „az kerestfan *fwýggótted* : ees touis coronath feýedben *wýsýlted*”]; O domine Jesu Christe adoro te in cruce *vulneratum* ([Szilády] 1896: 378); MargL. 118: „Es nagy ístený zeretettel evtet meg jnte · hog tovabba illýen fele gyvlevse-

* Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár 44. (a NKFP 5/101 és az OTKA T029146 sz. pályázata támogatásával).

gekel az ev zýveet megne *sephetneje* [egy későbbi kéz a *p*-re *b* betűt írt rá] zagatnaŷa Es hog lelket megne serteneŷe”; WeszprK. 3: „mert soha embernek neliue meg nem mondhattia mynemw| zomorusaggal *sebhetetik vala* az anianak o ziue az o egetlen egi fianak o kennian es halalan”. A *sebhedt* szót 1685-ben tábori prédikációinak ajánlólevelében konkrét értelemben és nagyon is evilági kontextusban használja például Nagyari József, Apafi Mihály tábori papja, amikor arról szól, milyen körülmények között írta sokszor a beszédeit: „Lovaknak ganéji között: meg buszhott, *sebhet* dolgok között” (Györi 2002: 45). Átvitt értelemben a sebzett szív a gyötrellem, a szenvedés metaforájaként mind az egyházi, mind a világi szövegekben (az utóbbiakban főleg a szerelemmel kapcsolatban) világszerte elterjedt. A képzőművészetben is gyakran ábrázolják például a vérző szívet vagy Máriát, amint a szívet a fájdalom hét töre, kardja járja át. (L. Seibert 1986: 294–5; Verebélyi 1988/1993: 128; stb.). Noha a *sebhed*, *sebhedt* szavak már elavultak, a (korábbi) egyházi nyelvben való egyfajta presztízstüket mutatja, hogy a *sebhedt* bekerült a Károlyi-féle bibliafordítás 1908-as revíziójának szövegébe is: Zsolt 34/19: „Közel van az Úr a megtört szívekhez, és megsegíti a *sebhedt* lelket” (ehhez vö. SzékK. 161: *zývének Sebééth*; NagyszK. 158: *lelok nec sebe*). A *sebhedt* szó a Vizsolyi Bibliában nincs ott, az idézett hely még egy 1901-es javított kiadásban is a következő: „Közel vagy az Úr a töredelmes szívekhez, és a töredelmes lelkeket megtartja”. A mai, először 1948-ban kiadott magyarországi református énekeskönyv (Énekeskönyv magyar reformátusok használatára) 296. énekében, egy 1599-ben írt német ének 1743-as fordításának némileg igazított átvételében (Szép tündöklő hajnalcsillag...) ugyancsak szerepel a *sebhedt* szó: „Hozzád kiált *Sebhedt* szívem” (vö. Csomasz Tóth 1950).

Mint ismeretes, az ÓMS. *sepedyk* szavát eddig leginkább a R. *szepeg* ’erősen sír, zokog’ egy feltett *s*-ező variánsával, valamint a *süpped* ’elmerül; vizenyössé válik’ szavakkal hozták kapcsolatba (l. pl. Benkő 1980: 329–31). Magam is egyetértek például Benkő Loránddal, aki a Mészöly-féle (a *szepeg*-hez kapcsolt) magyarázatot sokkal valószínűbbnek tartja, mint Pais ötletét, amely a *süpped* szót veszi számításba (l. Pais 1932). Noha tehát az ÓMS.-beli *sepedyk*-nek a *szepeg* R. ’sír, zokog’ igéből való levezetését hipotézisként magam sem vetem el, például azt is megjegyzem azonban, hogy Mészöly (1944: 54) vonatkozó adatai szinte mind a *sír* és a *szepeg* igéből, illetve származékaikból álló, mellérendelő szerkezetet alkotó szinonim szópárok: DöbrK. 328: *Sirtok es szepektek*; MargL. 70: *fyralfwal, zepegefewel*; JordK. 340: *fyrankozik es zepegh vala*; ÉrsK. 40: *Syrwan es zepeghwen* stb.; s lásd még: DöbrK. 275: „Zoo hallatek ramaba · sok *siras es zepeges*”; stb. Egy *siralommal szepeg* szintagmára viszont nem ismerek adatot, ha elő is fordulna, igen ritka lehet. A hasonlóan nyomatékosító, *-val*, *-vel* ragos határozós szerkezetekben pedig többnyire nem szinonimák szoktak kapcsolódni, hanem egy ige s egy, ugyanazon igéből vagy annak egy képzős alakjából képzett főnév: ÉrdyK. 508: „Szörnyű *halállal halának*”; 588: „Isteni *imádással imádni*”; Kesztk. 82: „*Gyülöléssel gyülölém vala őket*” (l. Simonyi 1888: 381); HB.: *halalnec halaláál holz*; HorvK. 11: „az zentek kezdenek nagy *fyralmal fyrnya*” (Benkő 1980: 311); DomK. 145: „mert *zommal* nem *zolhatok vala*”; 188: „kegyes *keuansaggal keuannaya* latnŷa az ev zertzetyt”; NagyszK. 46: „enne zamtalan *kenockal kenzatam*”; 101: *keserúseggel keseregni*; 103: „zŷnec *keserúsegeuel* tartozol *keseregnod* az en kenvallasomon”; TelK. 207: *halállal haltoc meg*. Stb.

Végül egy olyan tényre térek ki, amely fenti, „pótlólagos” fejtegetésem megszületésének fő oka volt. Nemrég véletlenül bukkantam rá, hogy az ÓMS. *sepedyk* szavát már Kallós Ödön (1932: 96) összevetette egy kis féloldalas cikkben a *sebhed*-del. Közleményének egy vagy két megállapítását ugyan meg lehet kérdőjelezni, s az ÓMS.-beli *seped(yk)* és a R. *sebhed* föltehető azonosságát kevésbé járja körül, de lényegében röviden ugyanazt az ötletet írja meg, amit én. Cikke záró részét idézem is: „E magyarázattal a M. S. első sorának zsoltszerű ellentéte adódik a következő két sor pontos gondolatritmusában: Valék siralom tudatlan: | (most) Siralommal gyöttrődöm (: ‘sebhedek’) | Búval azok epedek. | A gondolatritmus a Pais D. *süpped*: »*siralomtól elsüllyedek, elmerülök* vagy *vizenyős leszek, nedvesedem*« magyarázatával sokkal kevésbé lenne teljes és kifejező; nem is szólva az értelemnek nem igen költői voltáról”.

Néhai kollégámtól ezúton kérek elnézést, amiért nem hivatkoztam a cikkére. Mentségemre szolgálhat, hogy azt sehol nem láttam a szakirodalomban: elkerülte a figyelmet vagy elfelejtették. – Ilyenkor az ember lehet csalódott, hiszen kiderült, az általa leginkább jónak gondolt megoldás, nem neki jutott eszébe először. Ugyanakkor azonban örülhet is, mert ha két embernek egymástól függetlenül ugyanaz az ötlete támad, akkor annak nagyobb a valószínűsége.

Therthetyk. Fentebb már idéztem a Planctus [6/b.] versszakát és annak magyar fordítását. Ennek az ÓMS.-ben a következő rész felel meg: „... Syrolmom fuha | zatum therthetyk kyul en | iumhumnok [!] bel bua qui | fumha nym kyul [!] hyul”. Itt a *therthetyk* ige magyarázata problematikus (l. Benkő 1980: 187–8, 274). Magam a szóban *r : t* betűtévésztsést tettem fel: *therthetyk* (Ϸ: *thetthetyk* ’láttatik’), s a versszakot így értelmeztem: „Siralom, fohászkozásom | Láttatik [vagy: (meg)látszik] kívül, | Szívem belső búja (az.) | (Amely) Soha nem enyhül.” (A. Molnár 1999). Cikkem írásakor a szakirodalmat áttanulmányozva láthattam, s hivatkozhattam is rá, hogy Négyesy (1927: 373–5) a *therthetyk*-ben lényegében már számolt ezzel a betűtévésztséssel, ha az illető mondatot helytelenül értelmezte is. Később az egész ÓMS.-t értelmezve – esetleges hipotézisként Mézőly (1956: 120) és Benkő (1980: 61) megfogalmazását szintén jelölve – a következő pontosabb, illetve gördülékenyebb szöveget adtam: „Siralom, fohászkozásom | Láttatik kívül (? vagy: Belőlem kifakad), | Szívem belső fájdalma | Soha nem enyhül” (A. Molnár 2002b: 467).

A korábban írtakra is utalva, azokat most még két ténnyel egészíteném ki. Az *r* és a *t* össze-tévésztséje régi írásbeliségünkben sokszor előfordul, a *t*-nek ugyanis gyakori volt egy rövid szárú formája, s azon a vízszintes vonal hasonló lehetett az *r*-nek olykor a függőleges szár másik oldalára is átnyúló, a vízszinteshez közelítő felső hajlatához. Az ÓMS.-en kívül számos más szövegben nemegyszer szintén igen hasonló a két betű alakja. Úgyhogy erre a betűtévésztsére vagy ennek a kódexkiadások lábjegyzeteiben is jelzett utólagos korrigálására hozott példaim száma még bőven szaporítható: GömK. 60: *Pater* (a *t r*-ből javított betű); HorvK. 209: *evtet* (a második *t r*-ből van javítva); ThewrK. 298: *matiath* (Ϸ: *mariath*); a NagyszK. 117-en a kiadás átírásában van egy téves *t* (*fortgatvan*), a kódexben a faksimile szerint *r* áll (*forogatvan*); stb. Az *rt* vagy *tt* betűkapcsolatokban lévő másolási hibákat a *therthetyk*-ben feltett *tt* → *rt* elírás miatt érdemes külön is megvizsgálni: JókK. 118: *emberert* (a második *r t*-ből van alakítva); VirgK. 119: *lelekert* (az *r* mintha *t*-ből lenne igazítva); ThewrK. 278: *azerth* (a *t* javított, talán *r*-ből); stb. A *t* és *r* betűk még nyomtatványinkban is összecserélődhetnek: Pesti: NTest. 86: *kenyeteretek* (Ϸ: *kenyeretek*); *iota*, *fzenr* (Ϸ: *iora*, *fzent*) (Szegedi 1569/1893: 40, 50). Szenci Molnár Albert zoltárfordításának (Psalterium Ungaricum) kritikai kiadása (Stoll 1971) főleg a Szenci Molnár életében megjelent utolsó, 1612-es kiadáson alapul. Ott, ahol ebben az első és a második kiadás (1607, 1608) alapján is nyilvánvaló sajtóhiba van, a szöveget minden lapalji kommentár nélkül kiigazították. Csak hátrább, a Jegyzetekben van szó arról, hogy az idegen (német) szedők miatt az egymást követő kiadásokba egyre több sajtóhiba került, „igen gyakori például a hasonló alakú betűk elcserélése (*r* ~ *t*, *h* ~ *b*, *v* ~ *y* stb.)”. Itt fel is soroltatnak a végrehajtott korrekciók. Az *r*-t és a *t*-t a szedők több mint negyven esetben cserélték össze, elég gyakran az *rt* vagy a *tt* betűkapcsolatban, köztük olyan módon is, amelyet a *therthetyk*-ben felteszünk: 74/50: *rontotrad* (Ϸ: *rontottad*), 78/151: *szülört* (Ϸ: *szülött*), 78/180: *lakort* (Ϸ: *lakott*) stb. (Stoll 1971: 411).

Az ÓMS. *therthetyk* szavának magyarázatakor azt szintén említettem, hogy az ezt a szót tartalmazó versszakban ellentét is van: a siralom és a fohászkozás (= ’kesergés, sóhajtozás, sírás’) **kívül** látszik, mutatkozik, a **belső** fájdalom pedig soha nem enyhül. Hasonló példaként hoztam is egy olyan bibliai szakaszt, amelynek régi fordításaiban szerepel a R. *tetik* ’látszik’ igénk, s amely szintén a külső és a belső látvány, állapot ellentétét használja fel. Krisztus a Máté 23/27–8-ban azt mondja a farizeusoknak, hogy olyanok, mint a meszelt sziklasírok, „kívülről szépeknek *tetszenek* (MünchK. 29ra: „kúuϷl žepecn^c tètⁿ”), belől pedig holtaknak csontjaival és minden undoksággal rakvák”. Éppen így – mondja nekik – „ti is kívülről igazaknak látszotok ugyan az emberek előtt (MünchK. 29rb: „kúuϷl igazacnac tèt^t”), de belül rakva vagytok képmutatással és törvényte-

lenséggel” (revideált Károlyi-féle ford. – a továbbiakban is, ha külön nem jelölöm, ezt a bibliafordítást idézem). A *kíviil* és *beliil* ellentétére a DebrK. 325-ből még egy, az ÓMS.-hez közelebb álló példát hozhatok: „O ember *lassad* mít en te eróted zenvedóc ha vagion hassonlatos keservseg mikepen kível en kenzatatom ... *lassad* az kenokat kível en gotretetom ... es mikoron ennekem **kível** eľ nag keserv fáidalmam legon · de maga **beliil** az en zivembe nagíob keservsegós kenom vagion · hog ha mind ezzocert en tegedet halatlannac lelendlec”. S ugyancsak a *kíviil* és a *beliil* ellentéte fordul elő egy, a magvető példázataról szóló, a XVI. század első feléből való prédikációban: „mert az xpūs tizti az vala hogý w ez vilagon el hýmche az w magvat : az az bezedet / eľ azw igheýt: / az az : kywlvalo bezedee / hemborjfejghezorint valo voltabol: / eľ beliil valo értelmeat azw iſtenjfejghezorint”; „Eľ halýak vala az xpűf bezedet kywlvalo halomasval : de nem halyak vala beliilvalo hýttoknek értelmevel” (Pápay 1911: 196, 198).

Vylagumtul. A *világ* szó az ÓMS.-ben először a következő mondatban fordul elő: „Walaľth *vylagum* | *tul* jydou fyodumtul ezes | urumētuul”. A Planctus megfelelő szövegrésze itt ez: „[1/b.] Orbat orbem radio, | me Iudea filio, | gaudio, dulcore.”; magyar fordításban: „Megfosztja a világot világosságától, | engem, Judea, fiamtól, | örömettől, édességettől” (Mészöly 1956: 114–5; Vizkelety 1986: 18, 21). Mészöly azt írja, hogy az ÓMS. e helyén Mária bibliás kifejezéssel (Ján. 8/12; 9/5) mondja Jézust világának, amiben „több a közvetlenség, melegség, szeretet, fájdalom, mint a ’lux mundi’-nak megfelelő később következő »világ(nak) világa« megnevezésben” (Mészöly 1956: 238). Mindenesetre tehát a *világ* itt Mészöly szerint (leginkább) erkölcsi értelemben szerepel, amint az általa hivatkozott bibliai helyeken is, ahonnan egyébként a *világnak világa* ’lux mundi’ kifejezés szintén idézhető: „Én vagyok a *világ világossága* (MünchK. 93va: *uilágnac világa*): a ki engem követ, nem járhat a sötétségben, hanem övé lesz az életnek világossága” (Ján. 8/12); „Míg e világon vagyok, e *világ világossága* vagyok” (MünchK. 95ra: *è világnac vagoc világa*) (Ján. 9/5).

Benkő (1980: 61, 332) ezt a *világ* szót ’napvilág’-nak értelmezi: „*Napvilágomtól* szakít el | zsidó, fiacskámtól, | édes örömtől”. Később pedig a szó itteni ’fény, világosság’ jelentését adja meg. Bővebben ugyan nem nyilatkozik róla, de a nyilvánvalóan átvitt értelmezésben nála föltehetőleg nem az erkölcsi vonatkozás dominál.

Martinkó (1988: 133) a *világ* szó kapcsán ez esetben tükörfordításról, sikeres félrefordításról beszél, de ezt a megállapítását nem kommentálja. Ugyanakkor e helynek több külföldi latin megfelelőjét-variánsát is bemutatja: „Me, Judea, filio, mundum privas sole” (a Qui per viam pergitis című siralom); „O mors, orbis orbem radio” (pseudo Szt. Bernát: Liber...); „Orbatus orbem radio, me Judei filio, gaudio dulcoris” (Muschacke-féle egybedolgozás). Valóban lehetséges, hogy az ÓMS.-ben itt félrefordítás van, a *világ* szó jelentését annak metaforikus használata miatt is nehéz egyértelműen meghatározni.

Látva azt, hogy a Planctus szövege is több változatban, köztük népnyelvi fordításokban-variánsokban ugyancsak élt, s tudva, tapasztalva, hogy az ÓMS. szerzője maga szintén szabadabban magyarította, formálta a szöveget, a *vylagumtul* szó értelmezésében egy újabb hipotézist vetek fel. Szerintem az ugyancsak elképzelhető, hogy a *világ(om)* itt ’a szem(e)m világa’, átvitt értelemben pedig ’az a személy, akit mindenki másnál jobban szeret, jobban félt vki; vkinek a legdrágább kincse’ jelentésű (vö. pl. ÉrtSz. *szeme fénye* al.; ÉKsz. uo.). Láttuk, hogy noha e helyütt a *világ* szónak Mészöly is bibliai alapon ’az erkölcs legmagasabb foka, példaképe’ vagy egy ahhoz hasonló jelentésével számol, mégis azt mondja, hogy a *világ* itt bensőségesebben és közvetlenebbül fejezi ki Máriának fia iránti szeretetét és a szenvedése láttán érzett fájdalmát, mint amikor őt később hasonló értelemben a *világ világa*-nak, azaz a világmindenség erkölcsi példájának, forrásának nevezi. Benkő fentebb idézett értelmezése szintén hasonló véleményre utalhat. Arra is jó figyelni, hogy a *vylagumtul* az ÓMS. elején a *fyodumtul* és az *ezes urumētuul* szóval, illetve szerkezettel áll párhuzamban, azokkal szerepel együtt egy közölési szerkezetben. Így ide szemantikailag jól illelne a ’szemem fényétől; a számomra legdrágább, legféltettebb személytől’ jelentés. És a passiókban,

a kódexekben – nyilván az (eredeti) latin szöveg alapján is – valóban több példánk van arra, hogy Mária Jézust a szeme világának nevezi: Apork. 173: „Ees A zengejt hogy hallam annafnak hazaba Be akarek Mennem De nem bochatanak, De kyn alwan ygen fyrok wala. Mondwan, Iay en zeretew fyam Iefus, *zememnek wilaga* ky vigasztal megh engemeth, merth az en vigafagom Mezze wayyon en telem, Óh edessegeff ziz maria, Mely nagy kefferewffgewt wallal, Nozza fyonnak ew leany fyryatok ees kefferewletek Megh az edes ziz Marianak, ew kefferewffgeews epefegehe wallafan”; DebrK. 309: „Iaý ennekem · keserves añnanak mert ma el ezzek az en feiemnek koronaia¹ az en *zomomnec velaga* es az en segetsegemnec ístapia”; WeszpK. 4: „**O meli igazan mondhattia vala** akaron a keserues anya zerelmes fiam iesus *en zemeymnek vilagossaga* en eletemnek remensege es kiessegeh te ez mai napon zenuedel a binosokert”; 23: „mel nagı kesserusegben vala tiztoletes zwz anyanak o ziue lölke: Mert az alita hog Immaro meg fogtak volna az o *zemeynek vilagossagat*”. A Szent Elek-legendában Szent Elek édesanyja a passiókéhoz hasonló szóhasználattal siratja megholt fiát, s a szeme világának is nevezi: NádK. 595: „Aágatoc nekom vtath hoó lathassam az en fiamath az en lelkomnec vígasagat ... Iaý ennekom en szereto fyam en *zomeymnek velaga*”; ~ PeerK. 26: „iaý ennekem fyam [vö. ÓMS.: „Uh nequem en fyon” (o: fyom)] } *en scememnek vilagossaga*”; ~ LobkK. 239: „Iaý *en zememnek vilaga*”; ~ ÉrdyK. 411: „nyffatok wtat hozyaa. hogy lathaffam hogy ylletheheffem az en zerelmes ffyamat *en eedes zemem vylaagat* en zomorw leelkomnek vygafagaat”; ~ KazK. 70: „O yay ennekom en zeretó fyam: *en zómeimnek uilagoffaga*”; ~ TihK. 26: „Oh en edqs fiam alexius ... *zómeimnek vilagoffaga*”. A szövegek e részében a *fiamath* és a *lelkomnec vígasagat* (NádK. 595; vö. még ÉrdyK. 411) összevethető az ÓMS.-beli *fyodum*-mal es *ezes urumētuul*-lel.

Martinkó (1988: 117, 121) azt szintén megjegyzi, hogy az Anselmus-féle *De passione Domini*-ben Maria a „*lumen oculorum meorum*” kifejezést használja. Ezt Martinkó, szerintem helytelenül, a Luk. 11/34-gyel veti össze („*Lucerna corporis est oculus tuus*”). Ő az ÓMS. *világ világa* szerkezetével kapcsolatban gondol a *világ* ’szeme fénye’ jelentésére is. Magam ezt nem tenném föl, a *világ világa* figura etymologicáról azt tartom, hogy az vagy ’ragyogó fényesség, erkölcsnek példája, forrása’ vagy ’a világmindenség fényessége, erkölcsi példája, forrása’ értelmű lehet. Az előbbi véleményt támogathatja, hogy bár az ÓMS.-nek a *Vylag uilaga viragnak uiraga* szerkezeteket tartalmazó veraszaka a Planctusnak a Leuveni kódexben lévő változatából hiányzik, másutt azonban megvan: „*Flos florum, | dux morum*” (variáns: *mos morum*); magyarul: Virágok, virága | erkölcsök vezére (vagy: erkölcsök erkölce). S a világoság a Bibliában (is) gyakran az erkölcsiség, a pozitív tulajdonságok kifejezője, például: „Ti vagytok *a világnak vilagossaga* [MünchK. 10vb: »Tü vattok è *uilagnac vilagi*«: Vos estis lux mundi] ... Úgy ragyogjon a ti *vilagossagotok* az emberek előtt, hogy lássák jó cselekedeteiteket, és dicsóítsék a ti mennyei Atyátokat” (Máté 5/14, 16). Így tehát az ÓMS.-ben az idézett két sor közül az első Krisztus belső, erkölcsi kiválóságát, a második pedig a kódexek által szintén gyakran festett külső, testi szépségét magasztalná. A másodjára említett vélemény mellett pedig az szól, hogy, mint láttuk, Krisztus magát is nevezte a világ (= a világmindenség) világoságának, és ezek jól ismert, elterjedt bibliai helyek (Ján. 8/12, 9/5), s gyakran beépülnek szövegekbe (L. A. Molnár 1998: 144–5; vö. még Mészöly 1956: 238; Benkő 1980: 332; Vizkelety 1986: 18, 34).

Ma ugyan nem annyira a *szeme világa*, hanem az ugyanolyan jelentésű *szeme fénye* kifejezést használjuk (l. ÉrtSz., ÉKsz.), amely egyébként (ugyancsak) bibliai eredetű: „körülvette őt, gondja volt reá, őrizte, mint *a szeme fényét*”: circumduxit eum et docuit et custodivit quasi pupillam oculi sui (Vulgata; 5Móz. 32/10; l. még pl.: Zsolt. 17/8; Péld. 7/2). Régen azonban világi szövegekben, így Balassinál is, átvitt értelemben szintén inkább a *szeme világa* ’szeme fénye; mindene’ szerkezet volt járatos (l. pl. Jakab–Bölcskei 2000): „Ó, én két *szememnek szerelmes világa*, | Keserves fejemnek te valál gyámola” (Lelkemet szállotta meg nagy keserőség...); „Ó, két

¹ Vö.: Jeremiás siralmi 5/16: „Elesett a mi fejünknek koronája, jaj most nekünk.”

szemem világa, nem tett soha ennyi gonoszt vélem az szerencse, azmennyi jót most vélem téssen” (Szép magyar komédia, Actus V, Scena IV); de: „*Két szemem világos fénye, | Él, élj életem reménye!*” (Ez világ sem kell már nekem...); stb.

Tisztában vagyok vele, hogy a fenti elgondolásnak gyengéi is vannak. A Planctus latin szövegében, legalábbis az általam a szakirodalomból ismert változatokban nincs meg a megfelelő, ’szemem világa; szemem világá(tól elválaszt)’ jelentésű kifejezés. S arra sincs adatunk, hogy a *világ* szót ’a legjobban szeretett, féltett személy’ jelentésben önállóan használták volna, ebben az értelemben az mindig a *szem* szóval alkot birtokos szerkezetet. Alkalmi, költői nyelvhasználatban azonban szerintem ez elképzelhető. Az ÓMS. *vylagumtul* szavával kapcsolatos bemutatott értelmezési javaslatot magam is hipotézisnek tekintem, olyannak, amelyet az eddigi elfogadott, ismert magyarázatok mellett szintén érdemes számon tartani.

SZAKIRODALOM

- D. Bartha Katalin 1958. *A magyar szóképzés története*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Benkő Loránd 1980. *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegelemélei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Csomasz Tóth Kálmán 1950. *A református gyülekezeti éneklés*. Magyar Református Egyház, Budapest.
- Győri L. János 2002 (kiad., jegyz.). *Nagyari József tábori prédikációi (1681–1683)*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Jakab László–Bölcskei András 2000. *Balassi-szótár*. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.
- Kallós Ödön 1932. *Syrolmol sepedik*. *Nyr.* 61: 96.
- Martinkó András 1988. *Az Ómagyar Mária-siralom hazai és európai tükrében (Bevezetés és vázlat)*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Mészöly Gedeon 1944. *Az ó-magyar Mária-siralom nyelvtörténeti és stílustörténeti magyarázata*. Universitas Francisco-Josephina, Kolozsvár. Reprint: h. n., é. n.
- Mészöly Gedeon 1956. *Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- A. Molnár Ferenc 1998. A Halotti Beszéd és az Ómagyar Mária-siralom értelmezéséhez. In: Hajdú Mihály–Keszler Borbála (szerk.): *Emlékkönyv Abaffy Erzsébet 70. születésnapjára*. 143–6. ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszéke, Budapest.
- A. Molnár Ferenc 1999. Az Ómagyar Mária-siralom egy szerkezetéről (*therthetyk kyul*). *MNyj.* 37: 49–56.
- A. Molnár Ferenc 2002a. *Volék sirolm tudotlon...* Hogyan (is) értelmezhetjük az Ómagyar Mária-siralom kezdő sorait? *Reformátusok Lapja*. Április 14. 4.
- A. Molnár Ferenc 2002b. Az Ómagyar Mária-siralom értelmezése. *Nyr.* 126: 464–9.
- Négyesy László 1927. Igazításpróbák az Ó-magyar Mária-siralom olvasásához. *MNy.* 23: 373–9.
- Pais Dezső 1932. *Syrolmol sepedyk*. *MNy.* 28: 47–51.
- Pápay József 1911. Egy kiadatlan debreczeni nyelvemlék. *MNy.* 7: 193–204.
- Seibert Jutta (szerk.) 1986. *A keresztény művészet lexikona*. Corvina, Budapest.
- Simonyi Zsigmond 1888. *A magyar határozók. I. köt.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Stoll Béla 1971 (szerk., jegyz.). *Szenci Molnár Albert költői művei*. Akadémiai Kiadó, Budapest. (RMKT, XVII. század. 6. köt.)
- Szegedi Gergely 1569/1893. *Szegedi Gergely énekeskönyve*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Szilády Áron 1896. Codexeink forrásai. *ItK.* 6: 377–9.
- Verebélyi Kincső 1993. *A hagyomány képei*. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Néprajzi Tanszék, Debrecen.
- Vizkelety András 1986. „*Világ világa, virágnak virága...*” [Ómagyar Mária-siralom]. Európa Könyvkiadó, Budapest.

A. Molnár Ferenc

SUMMARY

*A. Molnár, Ferenc***On the interpretation of some words in the Old Hungarian ‘Lamentations of Mary’**

The author, obviously relying on earlier relevant results, has published an interpretation of OHLM, with comments in footnotes, in *Magyar Nyelvőr* 126: 464–9 (2002). In this paper he adds some further data concerning a few words to corroborate the interpretation referred to above. In addition, the author suggests novel ideas concerning the precise explanation of three words. These are: *sephed* ‘be wounded’, *therthetyk* (correctly: *thettetyk*) ‘be seen’, and *vylagumtul* ?‘from my most precious one’.